

Duurzaam bewegingsonderwijs in wijsgerig perspectief

Planeet aarde wordt als gevolg van klimaatverandering aardig op de proef gesteld. Dit feit raakt ons ondertussen allemaal en ook het bewegingsonderwijs zal, als er niets verandert, deze dans niet ontspringen. Het discours van klimaat en duurzaamheid en bewegen is het decor van dit artikel. Een discours dat zich afspeelt binnen een willekeurige vaksectie bewegingsonderwijs op een middelbare school die wordt geconfronteerd met actuele ethische vragen, kwesties en afwegingen rondom klimaat en duurzaamheid. De afwegingen die de sectie maakt worden vervolgens benaderd vanuit wijsgerig-ethische denkbomen en sport-filosofische invalshoeken. Kritische denkbomen die ertoe moeten leiden om vakgenoten aan het denken te zetten. | Frank Gerritsen en Ron Welters

Ski-reis onder vuur

Kwestie 1

Op veel scholen is de ski-reis niet meer weg te denken uit het curriculum. Anno 2024 is echter zonneklaar dat wintersport een negatief effect heeft op zeer kwetsbare bergbiotopen en bijdraagt aan klimaatverandering. Om hierin haar verantwoordelijkheid te nemen is de sectie bewegingsonderwijs van een middelbare school voornemens de jaarlijkse ski-reis naar de Alpen niet meer aan te bieden. Dit besluit leidt tot de nodige weerstand. Een deel van de scholieren vindt dat hiermee hun persoonlijke vrijheid in het geding is; een duivels dilemma dreigt voor de sectie. Wat weegt zwaarder: het recht op persoonlijke geluk of collectieve verantwoordelijkheid nemen om de roofoverval die we plegen op planeet aarde te stoppen?

Een filosofisch aangestuurde blik op bovenstaand spanningsveld biedt enig soelaas. In een constitutionele samenleving als de onze behoren mensen zich te gedragen naar de wet. Tegelijkertijd zijn mensen vrij om naar eigen inzicht te handelen binnen de wettelijke kaders. Dit relatief vrije speelveld wordt problematisch als de vrijheid van het individu botst met het algemeen of ecologisch belang. In zijn essay 'Twee opvattingen van vrijheid' onderscheidt Isaiah Berlin (1909-1997) twee vormen van vrijheid.

Positieve vrijheid 'spruit voort uit de wens van het individu om meester over zichzelf te zijn'. Van negatieve vrijheid is volgens deze Amerikaanse filosoof sprake als 'anderen mij verhinderen iets te doen wat ik anders wel zou kunnen doen' (Berlin 2015, 25).

In kwestie 1 botst het (vermeende) recht op (ongebreidelde) positieve vrijheid van de ontbolsterende adolescent op de negatie daarvan door de aan de gezamenlijke

verantwoordelijkheid voor kwetsbare natuur refererende sectie bewegingsonderwijs. Zouden 'gymleraren' zich hier eigenlijk wel mee moeten bemoeien? Op het eerste oog lijkt de taak van bewegingsonderwijs vooral het bevorderen van de positieve, persoonsgerichte variant van vrijheid te zijn. Immers, door het leren oplossen van beweegproblemen, het ontwikkelen van motorische vaardigheden en spelplezier, leert de leerling haar, zijn of hun

Wat weegt zwaarder: het recht op persoonlijke geluk of het nemen van collectieve verantwoordelijkheid?

geleefde lichaam, met alle mogelijke beperkingen van dien, tot wasdom te laten komen. Deze positieve optimaliseringsoperatie is echter slechts één zijde van de medaille van het bewegingsonderwijs. Opvoeding met oog op het collectief is evenzeer van belang. In de pedagogische wetenschap neemt het leren van verantwoordelijkheid een prominente positie in. De Nederlandse pedagoog Langeveld spreekt van 'een weg naar zelfverantwoordelijke zelfbepaling' (Langeveld, 1979). Handelen – dus ook bewegen – is het (bewust) nemen van verantwoordelijkheid en is op die manier een cognitieve, maar ook ethisch-autonome activiteit. Bewegingsonderwijs als integraal onderdeel van een volwaardig curriculum maakt leerlingen ook bewust van 'plaatsbepaling in het leven.' Bewegingsonderwijs is compleet onderwijs.

Drie ethische denkramen

En toch blijft de kwestie van de versmadede ski-reis de gemoederen op middelbare school in beweging houden.

Kwestie 2

Een deel van de leerlingen legt zich niet neer bij het voorgenomen besluit van de sectie en besluit een enquête onder de schoolbevolking te houden. Hieruit blijkt dat een meerderheid van de school tegen het voorgenomen besluit is om de skireizen te verbieden. Een veel gehoord (tegen) argument: 'door ons deze reis te ontzeggen wordt ons een geluk ervaring ontnomen'.

Om de discussie tussen leraren en scholieren enige houvast te bieden, en hopelijk weer vlot te trekken, is

een specifiek filosofisch denkraam wenselijk. De wijsgerige ethiek biedt grofweg drie denkramen om dit soort prangende morele kwesties naar een hoger plan te tillen. Ten eerste is er het utilitarisme, met John Stuart Mill (1806-1873) als oervader. Voor die pragmatische ethische theorie geldt het principe dat een handeling goed is wanneer deze leidt tot zoveel mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen binnen een bepaalde maatschappelijke context. Het gaat daarbij telkens om nut (utility). Een hedendaagse variant op het utilitarisme is ook mogelijk. Je zou je bijvoorbeeld kunnen afvragen of door klimaatverantwoord handelen het geluk, op termijn, van veel mensen niet ontnomen wordt. En aangezien de netto som van menselijk geluk vaak de boventoon voert, zou klassiek utilitaristisch gezien de ski-reis alsnog moeten doorgaan.

De deontologische of plichtsethiek (deon is oud-Grieks voor plicht) van Immanuel Kant (1724-1804) biedt een tweede perspectief. Daarin neemt zijn zogeheten 'categorische imperatief' een prominente plaats in: 'handel volgens die maxime waarvan je tegelijkertijd kunt willen dat ze een algemene wet wordt'. Oftewel: wat jij niet wil dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Dit is een nobele stelregel, die veel mensen zullen onderschrijven, die echter weinig soelaas biedt voor de ski-reis in kwestie. Zowel de voor- als tegenstanders kunnen zich er immers met evenveel recht op beroepen.

De derde ethische hoofdstroom is gebaseerd op de deugdethiek van Aristoteles waarbij het vooral gaat over karaktervorming. Kardinale

deugden zijn moed, rechtvaardigheid, praktische wijsheid en gematigdheid. Daarbij gaat het telkens om de bepaling van de gulden middenweg. Zo is moed de juiste balans vinden tussen lafheid en overmoed. In de deugdethiek is het goede leven geen kwestie van calculerende geluks-maximalisering of abstract categorisch plichtsbefef, maar van karaktersterkte in moreel problematische situaties. Wat de betwiste ski-reis betreft zou de vaksectie een beroep kunnen doen op de praktische wijsheid van studenten ('skiën kan niet meer anno 2024') en eventueel een appèl kunnen doen op gematigdheid ('skiën blijft leuk, maar laten we gezien de omstandigheden kiezen voor een Nederlandse indoorbaan').

Probleem bij al deze drie ethische theorieën is dat ze bovenal antropocentrisch, mensgericht zijn. Om de kwestie ski-reis naar een nog hoger plan te tillen moet de sectie de allesbepalende positie van de mens ter discussie durven stellen. Hoe komen we van het 'antropoceen', waarin de mens de maat slaat, naar een 'symbioceen', een co-existentel samenwerkingsverband waarin ook minder mondige soorten recht van spreken krijgen?

Van menswaardigheid naar natuurwaardig

Kwestie 3

In de discussie over de afgelaste ski-reis die daarna losbarst op de betreffende middelbare school nemen een paar klimaat-activistische scholieren het woord en brengen de term 'menswaardigheid' ter sprake. Ze vinden dat het doorgeven van een onleefbare aarde het 'menswaardige leven' van toekomstige generaties zal aantasten.

Maar wat is dat nu precies, 'menswaardig'? De Duitse filosoof Birnbacher (1946) schetst de onbestemdheid van dit begrip, dat in debatten vaak werkt als 'conversation stopper'; het biedt weinig tot geen ruimte voor verdere discussie. Volgens Birnbacher is het operationaliseren van het begrip menswaardigheid dan ook een noodzakelijke

stap om het 'waardengesprek' over hoe te handelen in ecologisch precieze tijden op gang te houden. Hij onderscheidt drie domeinen van menswaardigheid.

Het primaire domein van menswaardigheid betreft de mensen die geboren zijn, het secundaire domein betreft de ongeborenen en de gestorvenen en het tertiaire domein heeft betrekking op de menselijke soort (Birnbacher 2017). Met die rangorde laat Birnbacher zien dat de menswaardigheid van een levende persoon in beginsel zwaarder weegt dan die van een ongeboren kind. De ethische vraag dient zich nu aan in hoeverre de nu levende mens de menswaardigheid van de (nog) ongeborenen mag beïnvloeden? Welk recht heeft de levende mens om de menswaardigheid van de komende generaties door ecologisch onverantwoord handelen te beïnvloeden en daarmee impliciet mensenrechten schendt?

Ondertussen is er een groep ethici opgestaan die gaandeweg het perspectief verleggen van de menswereld naar planeet aarde. Zo heeft de deugd - ethisch geïnspireerde Amerikaanse filosoof Martha Nussbaum (1947) de inclusieve variant van het begrip 'menswaardig leven' handen en voeten gegeven. Ze heeft daartoe een lijst opgesteld van menselijke vermogens die kunnen bijdragen aan een betere wereld door middel van sensitieve, milieubewuste karaktervorming. Punt 8 van haar *capabilities approach* (Nussbaum, 2013) gaat over de wenselijke omgang met andere species en luidt vrij vertaald: 'In staat zijn om als mensen samen te leven met het hele scala aan wezens en planten die de wereld om ons heen bewonen. Van de natuur kunnen genieten en de schoonheid ervan kunnen waarderen.' Denk verder dan je neus lang is. Probeer van menswaardig over te springen naar natuurwaardig.

Wie de bovenstaande morele mitsen en maren in ogenschouw neemt kan zich waarschijnlijk goed vinden in de ski-vakantie-oekaze van het docentencorps uit de intermezzo's. Toch blijft er iets knagen. In alle vijf de

vakconcepten is een gegronde associatie te leggen met speelsheid, het laatste bastion van vrijheid in onze overgereguleerde Westerse samenleving. Iets waar Martha Nussbaum zich ook terdege van bewust lijkt te zijn getuige actiepunt 9 uit haar *capabilities approach*: 'Kunnen lachen, spelletjes spelen en over het algemeen plezier hebben. Iemands plezier niet bekritisieren of verhinderen'.

Sport binnen de maatschappelijke context is steeds minder spel en daarmee steeds vaker een middel

binnen het speelveld van grof geld tot fysieke en mentale gezondheid. Deze toenemende 'sportificatie' van onze samenleving, van hoog tot laag, leidt onbetwist tot de nodige milieuschade. Het desastreuze klimaat-effect van bijvoorbeeld de Tour de France behoeft weinig toelichting. Ook de na corona exponentieel toegenomen druk op de schaarse en kwetsbare Nederlandse natuur door wandelaars, ruiters, joggers, trailrunners en gravel- en mountainbikers, leidt tot verhitte discussies.

Kwestie 4

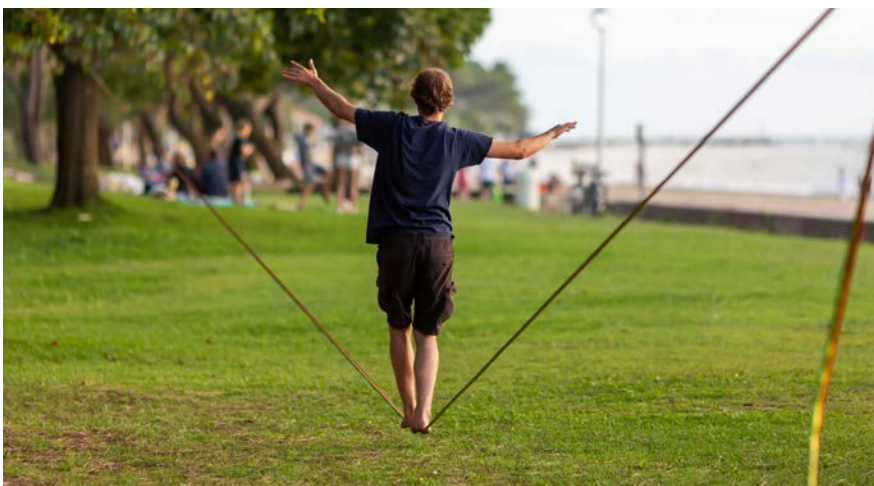
De vaksectie bewegingsonderwijs heeft het bovenstaande bestudeerd en slaat hun vakwerkplan er nog eens op na en ziet dat het mountainbiken binnenkort op het programma staat. Gedurende een lessenreeks van vier weken worden alle brugklassen geacht dit uit te voeren. De route gaat echter door een prachtig terrein van Natuurmonumenten. Daar komt ook nog eens bij dat het om rooster technische redenen midden in het broedseizoen van de daar voorkomende, zeer zeldzame ringslangen en vuursalamanders, plaatsvindt. De ski-reis is al geschrapt en als dit ook nog eens niet doorgaat zijn de rapen helemaal gaar.

Een enthousiast, maar ondertussen ook vermoeid lid van de sectie, slaat de Noorse filosoof Arne Naess (1912-2009) er nog eens op na. Naess, die in zijn jonge jaren een vooraanstaande bergbeklimmer was en tot op hoge leeftijd een keur aan verschillende sporten beoefende, pleit voor natuurminnende buitensport. Ontwikkel je motorische vaardigheden zowel diep als breed en houd altijd een open oog voor de omgeving. Ga klimmen, ga hardlopen, ga raften, ga zwemmen in de rivier en ga buiten tennissen en boksen. Wees zo zuinig als het maar kan op de natuur, maar geniet.

Duurzame pedagogische inbedding

In bovenstaande kwesties is een keur aan filosofisch-ethische motieven rond de kwestie klimaat en duurzaamheid de revue gepasseerd, variërend van klassieke ethische theorieën tot meer casuïstisch georiënteerde sport- en milieu-filosofische perspectieven. Maar wat zou de taak van de KVLO kunnen zijn in het discours over bewegen, klimaat en duurzaamheid? Wat ons betreft zou ze het voortouw moeten nemen en docenten bewegingsonderwijs de ruimte geven om dergelijke discussies op gepaste wijze in de klassen te voeren ook al staat dat soms op gespannen voet met beweegtijd.

Een geschikt startpunt voor een dergelijke wijsgerig-ethische discussie

is het pedagogisch domein. Het topic over Pedagogisch klimaat (LO9, 2023) biedt hiervoor een geschikte aanzet. In het basisartikel verwijst Corina van Doodewaard naar Micha de Winter (De Winter, 2017). Deze pleit voor het ontwikkelen van een handelingsperspectief waarbij jongeren aan de hand van opgedane (empirische) kennis een onderzoekende en nieuwsgierige houding aanleren en op zoek gaan naar achtergronden, bronnen, argumenten en mogelijke oplossingen in kwesties als klimaat en duurzaamheid. Wat daarin van ze gevraagd wordt, is niet te snel te oordelen, maar te argumenteren en zich te verplaatsen in de argumenten van de ander zonder het perspectief van onze planeet uit het oog te verliezen. Het steeds opnieuw stellen van ethische vragen hierover aan elkaar is daarbij noodzakelijk.

Ruimte voor de spreekwoordelijke rivier

Tijdens de zoektocht van de sectie naar mogelijke gemeenschappelijke ethische-pedagogische uitgangspunten kan de metafoor van de rivierbedding van de Oostenrijkse filosoof Wittgenstein (1889-1951) behulpzaam zijn. In 'Over zekerheid' (1988) stelt hij dat in het proces van ethische kwesties telkens weer de sterkte van de (morele) rivieroeveren getest zullen worden, iets wat door de geschiedenis heen een meanderend proces is. De metafoor van de rivierbedding staat daarbij voor onze verbeelding, waarbij de oevers en de fundamenten daarvan gevormd zijn door gegroeide en gestolde ervaring (empirie)

waaronder ethische theorieën. Het water staat voor de vloeibare ervaringen en is onze morele wereld in beweging.

Klimaatverandering is wetenschappelijk gezien een vaststaand feit. Om de veerkracht van de oevers van deze rivieren te testen, moeten we op zoek naar werkbare ideeën die het steeds sneller stromende water in de hand kunnen houden. Als de oevers te fragiel zijn, is de rivier niet meer te stoppen – een situatie waar we ons min of meer al in bevinden. Het onderwijzen, ontwikkelen en situationeel concretiseren van wijsgerig-ethische invalshoeken die het tij nog kunnen keren is geen overbodige en tijdrovende luxe maar bittere noodzaak. ●

Bronnen

Scan of klik [hier](#) naar de bronnen

Contact

frank.gerritsen@han.nl

Frank Gerritsen is pre-masterstudent filosofie aan de RU en opleidingsdocent aan de ALO-HAN

Ron Welters is filosoof en doet onderzoek naar duursport en duurzaamheid

Foto's

Anita Riemersma

Kernwoorden

duurzaamheid, klimaat, natuurwaardig, ethiek, wijsgerig perspectief